

ВІДГУК ОПОНЕНТА

**доктора економічних наук, професора Крамаренко Ірини Сергіївни
на дисертаційну роботу Степаненко Сергія Віталійовича
на тему «Управління відтворенням ресурсного потенціалу суб'єктів
аграрного бізнесу в умовах інклюзивної економіки»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук
за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)**

Актуальність теми дослідження. Управління відтворенням ресурсного потенціалу суб'єктів аграрного бізнесу в умовах інклюзивної економіки є складним і багатогранним процесом, що включає оптимізацію використання наявних ресурсів, розвиток людського капіталу, впровадження інноваційних технологій та адаптацію до сучасних економічних умов. Основна мета цього управління полягає у забезпеченні стійкого зростання аграрного сектору шляхом максимально ефективного використання ресурсів, включення до економічного процесу широкого кола учасників та досягнення соціальної рівності.

Одним із ключових аспектів є оптимізація використання ресурсів, що передбачає ефективне управління земельними і водними ресурсами, впровадження сучасних методів зрошення, новітніх технологій для підвищення врожайності, а також зменшення втрат під час зберігання і транспортування продукції. В умовах інклюзивної економіки важливо забезпечити рівний доступ до фінансових інструментів, інвестицій і ринків збуту для всіх учасників, включно з дрібними фермерами, сімейними господарствами, жінками, молоддю та маргіналізованими групами.

Розвиток людського капіталу та впровадження інновацій також відіграють важливу роль у цьому процесі. Це включає навчання і перекваліфікацію працівників, використання нових агротехнологій, що сприяють зменшенню впливу на довкілля, а також підтримку наукових

досліджень для створення нових сортів рослин, стійких до кліматичних змін. Важливим є також застосування цифрових інструментів для управління виробництвом і продажем продукції, наприклад, платформ для моніторингу врожайності чи управління логістикою.

Фінансові механізми, такі як державна підтримка, субсидії, програми мікрофінансування для малих аграрних підприємств і пільгові кредити для модернізації технічної бази та інфраструктури, є необхідними для забезпечення доступу до ресурсів і стимулювання розвитку галузі. Водночас, екологічна відповідальність і сталий розвиток стають невід'ємною частиною управління аграрним сектором. Це передбачає впровадження методів органічного землеробства, зменшення використання хімічних добрив, застосування технологій для зниження викидів парникових газів, а також моніторинг і управління біорізноманіттям для забезпечення екологічної стабільності регіонів.

Серед актуальних викликів можна виділити необхідність адаптації до кліматичних змін, зростання конкуренції на внутрішніх і зовнішніх ринках, активну цифровізацію процесів управління ресурсами та необхідність відповідати новим законодавчим вимогам і стандартам якості продукції в контексті євроінтеграційних процесів. Успішне управління ресурсним потенціалом аграрних суб'єктів в умовах інклюзивної економіки вимагає системного підходу, що враховує ці фактори та сприяє розвитку стійкої і соціально орієнтованої економіки.

Ці ключові аспекти визначають виключну актуальність і своєчасність дисертаційного дослідження Степаненка С.В., мета якого полягає в обґрунтуванні та розробленні теоретичних засад, методологічного та методичного забезпечення, рекомендацій щодо практичного впровадження механізмів управління відтворенням ресурсного потенціалу суб'єктів аграрного бізнесу в умовах інклюзивної економіки.

Дослідження, представлене в дисертації, є складовою науково-дослідної роботи Харківського національного технічного університету сільського

господарства імені Петра Василенка за темами «Механізми підвищення конкурентоспроможності, розвитку економічного та виробничо-технологічного потенціалу суб'єктів агропромислового виробництва» (номер державної реєстрації 0116U003477, 2016-2020 рр.) та «Системи управління конкурентоспроможністю аграрної продукції в умовах глобалізації аграрних ринків» (номер державної реєстрації 0119U001387, 2019-2021 рр.); складовою науково-дослідної роботи Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця «Розробка механізмів впровадження сучасних інструментів управління діяльністю підприємства в контексті інклюзивного розвитку та циркулярної економіки» (номер державної реєстрації 0123U100021, 2023 р.), а також Харківського національного університету радіоелектроніки «Організаційно-економічне забезпечення інноваційного розвитку та економічної безпеки суб'єктів господарювання» (номер державної реєстрації 0122U000210, 2023 р.).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність. Після ознайомлення з матеріалами дисертації та реферату можна зазначити, що в роботі представлений широкий спектр змістовних методологічних, науково-теоретичних, методичних і прикладних розробок, які стосуються формування, накопичення і використання ресурсного потенціалу аграрних бізнес-суб'єктів з врахуванням умов становлення та поглиблення імплементації моделей інклюзивної економіки в Україні. Основою проведеного дослідження є проаналізований значний обсяг джерел літератури, який охоплює питання сталого розвитку, становлення та поглиблення імплементації інклюзивної економіки, зеленої економіки, управління та відтворення ресурсного потенціалу, а також всіх інших сфер менеджменту суб'єктів аграрного бізнесу, серед яких більше ніж 170 є англійськими виданнями, що підтверджує високий рівень підготовки наукового дослідження. Автором коректно ідентифікована предметно-об'єктна сфера, чітко побудована та дотримана логіко-структурна схема дослідження. Конкретизація завдань дослідження дозволила в процесі їх вирішення досягти

поставленої мети роботи. Всі поставлені гіпотези в ході роботи були підтверджені широким колом використаних методів дослідження, які представлені методами індукції і дедукції, аналізу та синтезу, теоретичного узагальнення, діалектичного методу, логічного узагальнення, методу формалізації та декомпозиції. Інструментарій статистичного аналізу та нормалізації даних дозволив розрахувати інтегральний показник ефективності використання ресурсного потенціалу досліджуваних аграрних підприємств. Зміст дисертації в повній мірі відповідає обраній темі дослідження, розкриває предметну область і деталізується множиною вирішених завдань. Практична значущість проведених досліджень підтверджується довідками про впровадження результатів наукового пошуку в діяльність сільськогосподарських підприємств. Все вищезазначене підтверджує ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків, пропозицій та рекомендацій дисертаційної роботи С. В. Степаненка.

Ступінь новизни наукових положень. В ході дослідження автором було отримано нове розв'язання складної наукової проблеми управління відтворенням ресурсного потенціалу суб'єктів аграрного бізнесу в умовах інклюзивної економіки. Серед найбільш вагомих наукових результатів, отриманих дисертантом, варто виділити, що вперше було запропоновано новий тип агроменеджменту шляхом розширення класичних управлінських підходів цінностями сталого інклюзивного розвитку, де природно-біологічні процеси поєднанні із соціально-економічними відносинами, що дозволяє забезпечити перехід до агроекологічної моделі відтворення ресурсного потенціалу суб'єктів аграрного бізнесу; вперше запропоновано комплексну архітектурну модель сталого розвитку агробізнесу шляхом поєднання стратегій сталого зростання, механізмів їх досягнення, інклюзивних агробізнес-моделей і відповідного ресурсного забезпечення; вперше розроблена модель інклюзивного управління ресурсним потенціалом агробізнесу, основу якого становить механізм, що включає множину соціально-інклюзивних інструментів і реалізується через алгоритм узгодження

комерційних і некомерційних мотивів зацікавлених сторін; вперше розроблено методичну площину оцінювання рівня розвитку циркулярних процесів у сільському господарстві шляхом виділення множини індикаторів вимірювання на мезорівні і мікрорівні. Також автором було удосконалено множину інструментів інклюзивної моделі агробізнесу, інституційну модель інклюзивного розвитку агросередовища; методичний підхід до управління ресурсним потенціалом агросфери на засадах інклюзивності; методичний підхід до підвищення ефективності використання ресурсів суб'єктів аграрного бізнесу шляхом впровадження концепції «Zero Waste»; структуру та функціональне наповнення організаційно-економічного механізму управління відтворенням ресурсного потенціалу аграрних бізнес-суб'єктів; організаційно-методичне забезпечення подальшого розвитку соціального та екоорієнтованого сільського господарства. Крім зазначених пунктів наукової новизни в ході дослідження автором було розширено концепцію інклюзивної економіки як специфічного типу організації соціально-економічної системи, парадигму розуміння ресурсного потенціалу суб'єкта аграрного бізнесу, систему методичних і практичних принципів інклюзивного інвестування розвитку сільського господарства та сільських територій, а також науково-теоретичні засади концепту формування умов, необхідних для забезпечення диверсифікації джерел інклюзивного розвитку агробізнесу шляхом взаємопроникнення елементів рамкової політики інклюзивного інвестування та фінансового забезпечення.

Повнота викладення у відкритому друку наукових положень дисертації. За результатами дослідження автором надрукована 51 наукову працю, серед яких 30 опубліковані у вітчизняних наукових фахових виданнях категорії Б, де 17 одноосібні; 6 статей опубліковані в зарубіжних наукових періодичних виданнях, 5 з яких індексуються в міжнародних наукометричних базах Scopus та Web of Science. Крім того автор приймав участь в 14 конференціях, де представляв результати свого наукового пошуку, що

підтверджує апробацію наукових результатів в достатній мірі. Зміст реферату та анотації відповідають змісту дисертації.

Відповідність дисертації встановленим вимогам. Дисертаційна робота Степаненка С.В. «Управління відтворенням ресурсного потенціалу суб'єктів аграрного бізнесу в умовах інклюзивної економіки» складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Перевірка на наявність і правомірність використання текстових запозичень із наукових праць інших авторів без посилань на відповідні джерела, виконана за допомогою спеціальних програмних продуктів, показала відсутність подібних порушень принципів академічної доброчесності.

В першому розділі роботи розглянуто парадигму становлення інклюзивної економіки, надано еволюцію концепції інклюзивного розвитку, поглиблено зміст досліджуваного поняття, розроблена науково-теоретичний базис концепту інклюзивної економіки та визначено рівень імплементації інклюзивних бізнес-моделей розвитку аграрного сектору в Україні на поточний момент.

В другому розділі роботи надано методологію дослідження ресурсного потенціалу суб'єктів аграрного бізнесу, де розглянуто та поглиблено категорію «ресурсний потенціал суб'єктів господарювання аграрної сфери», розроблено новий тип агроменеджменту та надано методичний підхід до управління ресурсним потенціалом на засадах інклюзивності. Також представлені результати аналізу рівня використання ресурсного потенціалу для досліджуваних сільськогосподарських підприємств, що дозволило запропонувати конкретні рекомендації для покращення рівня результативності. В результаті аналізу було запропоновано традиційні моделі відтворення ресурсного потенціалу та специфіку агроекологічних моделей.

Третій розділ дослідження присвячено аналізу відтворення ресурсного потенціалу суб'єктів аграрного бізнесу в умовах інклюзивної економіки, який включає концепцію сталого розвитку агробізнесу (Green Deal агробізнес), аналізу рівня сталості сільського господарства в Україні, розробці методичного

підходу до підвищення ефективності використання ресурсів суб'єктів аграрного бізнесу, а також формуванню методології впровадження концепції «Zero Waste» для підвищення рівня економічної безпеки в сталому бізнесі суб'єктів аграрного сектору.

У четвертому розділі надано механізм управління розвитком ресурсного потенціалу суб'єктів аграрного бізнесу в умовах інклюзивної економіки, де представлено структуру організаційно-економічного механізму управління відтворенням ресурсного потенціалу аграрних бізнес-суб'єктів, схему алгоритмів дій ланцюгів постачання інклюзивної моделі управління ресурсним потенціалом агробізнесу та концептуальну модель інклюзивного управління ресурсним потенціалом агробізнесу, яка побудована за матричним принципом балансу інтересів різних стейкхолдерів.

У п'ятому розділі надані механізми фінансового забезпечення відтворення ресурсного потенціалу суб'єктів аграрного бізнесу в умовах циркулярної економіки, де розглянуто умови забезпечення диверсифікації інвестиційних джерел інклюзивного розвитку агробізнесу та сільських територій, розроблено систему методичних і практичних принципів інклюзивного інвестування в розвиток агровиробництва, надано методичну площину оцінювання рівня розвитку циркулярних процесів у сільському господарстві, яка охоплює екологічну, політичну, соціальну та економічну сфери.

Практична цінність результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження Степаненка С.В. мають значну науково-методичну та прикладну цінність, що робить їх корисними для практичної діяльності бізнес-суб'єктів аграрного сектору національної економіки. Вони також можуть бути використані суб'єктами державного управління агропромисловим розвитком на різних рівнях під час розробки перспективних стратегічних проєктів і програм, спрямованих на сталий інклюзивний агроменеджмент. Рекомендації автора та окремі результати дослідження вже

знайшли своє практичне застосування, що підтверджується відповідною документацією.

Зауваження до дисертаційної роботи. Враховуючи достатній рівень обґрунтованості переважної більшості теоретико-методичних і практичних положень дисертаційного дослідження, слід звернути увагу на окремі, на нашу думку, недостатньо аргументовані аспекти та дискусійні питання.

1. При оцінці чинників формування, використання та відтворення ресурсного потенціалу суб'єктів аграрного бізнесу в умовах інклюзивної економіки автором недостатньо уваги було приділено аналізу існуючих інклюзивних розривів між рівнем формування і використання персоналу сільських і міських територій.

2. Автором проведена детальна оцінка рівня забезпеченості та використання всіх складових ресурсного потенціалу аграрних бізнес-суб'єктів, як у розрізі індивідуальної оцінки за кожним елементом, так і за їх сукупністю. Разом з тим, у роботі не врахований вплив Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» від 2020 року, який кардинально змінив систему земельних відносин у сільському господарстві України.

3. У п'ятому розділі дисертаційної роботи здобувач пропонує декілька перспективних варіантів і форм інклюзивних бізнес-моделей подальшого розвитку агробізнесу. Залишається не зовсім зрозумілою позиція автора стосовно пріоритетності однієї чи декількох таких моделей, які можуть виявитись найбільш доцільними для агровиробників за сучасних умов розвитку.

4. В межах дослідження рівня ефективності використання ресурсного потенціалу суб'єктів аграрного бізнесу (розділ 2) автором було виділено типи ресурсів для оцінки, які охоплюють природні, трудові ресурси, а також основний та оборотний капітал. Варто було б включити для аналізу і нематеріальний капітал, який розглянуто як важливу компоненту ресурсного потенціалу в межах запропонованого автором визначення.

5. На рис. 1.7. автор запропонував архітектурні компоненти інклюзивної соціально-економічної системи, окремі з яких детально розглянуті в подальших розділах, але автор приділив меншу увагу Індустрії 5.0 та проблемі стійкої зайнятості поколінь, що сформувала умовний дисбаланс в дослідженні розглянутих елементів архітектури.

Вказані зауваження відображають власну наукову позицію опонента і не заперечують можливості існування авторського бачення шляхів вирішення проблемних питань при розв'язанні завдань дисертаційного дослідження.

Висновок про відповідність дисертації вимогам МОН України.
Дисертація Степаненка Сергія Віталійовича на тему: «Управління відтворенням ресурсного потенціалу суб'єктів аграрного бізнесу в умовах інклюзивної економіки» за змістом і оформленням відповідає вимогам пп. 7, 8 та 9 «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року № 1197, а її автор – Степаненко Сергій Віталійович – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності).

Опонент:

доктор економічних наук,
професор, професор
кафедри менеджменту
Національного університету
Кораблебудування
імені адмірала Макарова

I. С. Крамаренко

Підпис засвідчує:

Вчений секретар

С. А. Уткіна